

Гордієнко В.В.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Гордієнко Г.М.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ВІЙСЬКОВА РЕФОРМА МОРИЦА ОРАНСЬКОГО ЯК РЕЦЕПЦІЯ ЕЛЕМЕНТІВ АНТИЧНОГО ВІЙСЬКОВОГО МИСТЕЦТВА

У статті розкрито вплив традицій військового мистецтва античних Греції і Риму на проведення військових реформ у Республіці Сполучених Провінцій штатгальтером Моріцем Оранським. Проаналізовано соціально-економічні і політичні передумови запровадження новацій у військову справу країни. Зазначено, що внаслідок посилення інтересу до античної культури в умовах «північного Ренесансу» для суспільної еліти стали доступними тексти античних військових істориків і письменників. Це зумовило процес переосмислення військової теорії давнини в умовах якісних змін у військовій справі, спричинених поширенням вогнепальної зброї у пізньосередньовічній і ранньомодерній Європі. У статті наголошено на тому, що цей процес розпочав Ніколо Макіавеллі, а продовжили нідерландські інтелектуали Гуго Гроцій і Юст Ліпсій. Указано, що Юст Ліпсій як військово-політичний мислитель і вчитель Моріца Оранського прищепив молодому штатгальтеру Республіки Сполучених Провінцій інтерес до античної військової спадщини. У роботі показано, що звернення нідерландського реформатора до античного військового мистецтва відбулося на тлі піднесення бойового значення піхоти і зменшення ролі важкоозброєної кінноти, а також домінування на полі бою іспанської тактичної одиниці – «іспанської терції». Охарактеризовано рецепцію античних принципів військової дисципліни в армійському повсякденні нідерландських збройних сил. Виявлено особливості застосування штатгальтером рекрутської системи комплектування військових підрозділів і використання ним при цьому настанов Еліана, Вегеція і Льва VI Філософа. Висвітлено втілення римських засад військового навчання і бойової підготовки в умовах ранньомодерного європейського війська. Доведено, що застосування Моріцем Оранським військово-тактичних елементів македонської фаланги було викликано потребою успішного протистояння «іспанській терції» і зумовило початок формування лінійної тактики у військовій справі Європи.

Ключові слова: військова реформа, Моріц Оранський, військове мистецтво, «іспанська терція», лінійна тактика.

Постановка проблеми. Одним із вузлових історичних явищ Західної Європи раннього нового часу стала Нідерландська революція і війна за незалежність від іспанської монархії. «Вісімдесятилітня війна» (1568–1648) була не лише збройним протистоянням між іспанською армією і військом повсталих Нідерландів, а й виявилася потужним чинником розвитку військової справи. Другий штатгальтер північних незалежних провінцій Нідерландів Моріц Оранський, син славнозвісного Вільгельма Оранського, провів низку реформ, які радикально змінили стан збройних сил і перетворили їх на могутній щит молодій державі. Військові новації нідерландського полководця забезпечили утвердження першої у ранньомодерній Європі демократичної держави – Республіки Сполучених Провінцій – і

стали взірцем для наслідування іншим військовим діячам. Досвід нідерландського державця і полководця становить особливий інтерес для військової еліти молодих країн із неусталеною державністю, які відстоюють свою незалежність від агресивних зазіхань із боку сильніших країн – колишніх метрополій. Водночас не менш цікавим є переосмислення нідерландським реформатором здобутків військової справи Античності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Військових істориків віддавна цікавила реформаторська діяльність Моріца Оранського на тлі розбудови Республіки Сполучених Провінцій. Удосконалення військової справи нідерландським правителем уважно вивчалось такими відомими істориками військового мистецтва, як Г. Дельбрюк [3], А. Свечін [15], Є. Разін [14], Дж.І. Ізра-

ель [4], а також українськими науковцями Л. Войтовичем та В. Голубком [5]. Вищеозначені автори проаналізували обставини, шляхи і результати запровадження штатгальтером цілої низки новацій у військову справу. Дослідники розкрили взаємозв'язки між особливостями соціально-політичної структури Республіки Сполучених Провінцій і радикальними змінами у збройних силах, між станом економіки й господарства країни і можливостями утворення регулярної армії, між рівнем військового мистецтва у Європі й Голландії і революційним поширенням вогнепальної зброї. Звісно, усі фахівці уважно розглянули елементи лінійної тактики – одне з найважливіших нововведень Моріца Оранського, яке на кілька століть стало предметом вивчення, використання й удосконалення багатьма полководцями і воєначальниками Європи.

Постановка завдання. Північний Ренесанс, незважаючи на свою істотну відмінність від Італійського Відродження, також викликав посилення суспільного інтересу до античної літератури, у тому числі й військово-історичної. Занепад феодального рицарства з його бойовим мистецтвом унаслідок поширення вогнепальної зброї і зростання ролі піхоти на полі бою у ранній новий час зумовили потребу запозичення багатьох компонентів античної стратегії і тактики. З огляду на це, видається доречним звернути увагу на ті аспекти реформаторського таланту Моріца Оранського, які зумовлені його вмінням правильно вибрати й успішно пристосувати потрібні настанови військових теоретиків давнини у відповідь на виклики військово-політичної ситуації довкола молодой держави, що збройним шляхом виборювала незалежність. Важливо встановити, які саме елементи військового мистецтва Античності вдалося успішно зреалізувати у процесі оновлення військової справи у революційних Нідерландах і якими були наслідки рецепції бойового досвіду давнини в ранньомодерній Європі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що військові реформи Моріца Оранського були б неможливими без економічного процвітання Республіки Сполучених Провінцій, без солідних надходжень до бюджету країни від зовнішньої та внутрішньої торгівлі, промисловості, сільського господарства та риболовства. Економічне піднесення країни супроводжувалося поширенням кальвінізму, а звільнення думки від релігійних гальм сприяло становленню нової науки і мистецтва. «Золотий вік» Нідерландів прославився такими постатями, як філософ

Бенедикт Спіноза, політичний мислитель Юст Ліпсій, правник-теоретик Гуго Гроцій. «Золотий вік» Нідерландів – це також і лейденська школа філології, і голландська школа живопису. Успіхи в матеріальній і духовній сферах, переможна війна за незалежність значною мірою були зумовлені особливим менталітетом мешканців країни. Військовий історик А. Свечін у зв'язку з цим зазначав: «Упертий методичний характер голландців, які відвоювали в тяжкій боротьбі у моря городи і пасовища, що виявився настільки сприйнятливим до капіталізму й кальвінізму, також наклав свій відбиток на реформу військової справи» [15, с. 182].

Перекладені національними мовами твори античних фахівців із військової справи активно вивчалися в країнах ранньомодерної Європи, особливо в тих, що стали ареною збройного протистояння. Завдяки таким європейським гуманістам, як Ніколо Макіавеллі, Гуго Гроцій та Юст Ліпсій, європейці дізналися про високий рівень військової справи в давніх Греції та Римі. Ідеї великих мислителів давнини надихали гуманістів на створення власних актуальних військово-політичних концепцій. Так, у фундаментальній праці «Право війни і миру» Гуго Гроцій юридично обґрунтував право народу взятися за зброю проти монарха, що замислив винищення цієї спільноти задля благополуччя іншої [2, с. 172]. Великої популярності у XVI ст. набув трактат флорентійця Ніколо Макіавеллі «Про військове мистецтво». У цій книзі великий гуманіст проаналізував стан військової справи на початку XVI ст.: методи бойової підготовки, стратегію і тактику тогочасних армій, матеріальне та технічне забезпечення, логістику, способи комплектування військових підрозділів. Провідною тезою трактату Ніколо Макіавеллі була жорстка критика кондотьєрства – військового найманства. Мислитель, спираючись на античний досвід, обґрунтував у своїй праці всі переваги війська, створеного на принципах міліції. Як проникливий військовий теоретик, він передбачив зростання значення вогнепальної зброї у військовій справі. Книга флорентійського гуманіста сприяла істотному посиленню інтересу в Європі до військового мистецтва Античності [11].

Ще 1576 р. Вільгельм Оранський заснував у Лейдені університет на знак подяки мешканцям міста за героїчну оборону від іспанців [6, с. 53]. Невдовзі у новому вищому навчальному закладі зібралася інтелектуальна еліта Нідерландів. Тут знайшли собі роботу найкращі філологи країни, серед яких виділявся Юст Ліпсій. Його лекції

слухав юний Моріц Оранський. Працюючи в університеті, Юст Ліпсій підготував і видав фундаментальну працю «Громадянська наука» (*Civilis doctrina*). П'ята книга трактату під заголовком «Про військову мудрість» (*De militari prudentia*) була присвячена теорії військового мистецтва. Саме тут учитель Моріца Оранського оприлюднив важливі ідеї щодо військової дисципліни. Він стверджував, що той воєначальник, який зможе поєднати військове мистецтво Риму з армією Нового часу, досягне небачених успіхів. Про дисципліну в римській армії Юст Ліпсій писав у книзі «Про Римське військо» (*De Militia Romana*). Трактат автор видав уже після переходу з Лейдена до Лувенського університету в 1595 р. Книга вийшла у світ у самий розпал військових перетворень, які проводив Моріц Оранський спільно зі своїми двоюрідними братами Вільгельмом Людвігом та Йоганном II Нассау.

Варто зазначити, що вчитель Моріца Оранського Юст Ліпсій дещо інакше, ніж Ніколо Макіавеллі, тлумачив античні підходи до забезпечення військової дисципліни. Він на відміну від великого флорентійця вважав, що, крім запровадження навчання солдатів і чіткої римської системи підрозділів у війську, командир повинен добиватися беззаперечного виконання підлеглими своїх наказів. Для цього у реформованій армії, стверджував Юст Ліпсій, воєначальник мусить володіти правом жорстокого покарання кожного вояка, що не виконав наказ. Головним для воєначальника в новій армії, на думку мислителя, має бути не особиста рицарська доблесть, а досвід та здатність підтримувати у війську свій авторитет і, відповідно, порядок та дисципліну. Такі міркування нідерландського військового теоретика дають підстави віднести його вчення до так званої «неокласичної лінії», тобто до ідей тих військових реформаторів, які взірцем для наслідування вважали римську військову організацію [12, с. 219–220].

У 1590 р. Моріц Оранський, окрім посади штатгальтера провінцій Голландія і Зеландія, додатково обійняв посади штатгальтера провінцій Гельдерн, Утрехт та Оверсейл. Він став фактично правителем молодої держави Республіка Сполучених Провінцій. За словами військового історика Ганса Дельбрюка, цей рік «слід уважати переломним роком в історії піхоти» [3, с. 108]. Йдеться про завершення тривалого процесу перетворення піхоти на головний вид війська і, відповідно, виникнення об'єктивних передумов для застосування античного військового досвіду. Моріц Оранський і його брат Вільгельм Люд-

віг Нассауський отримали більше можливостей для запровадження у військову справу Республіки Сполучених Провінцій здобутків військового мистецтва античних греків і римлян.

Окрім праць римських військових письменників Еліана та Флавія Вегеція, брати уважно вивчали текст «Тактики імператора Льва» – візантійського трактату, написаного імператором Македонської династії Левом VI Філософом (886–912). Текст трактату був перекладений латинською мовою у 1554 р. і відразу набув неабиякої популярності серед військових фахівців. Цілком зрозуміло, що військова справа ранньоновітнього часу істотно відрізнялася від античної, тож виникла проблема – хто виявиться здатним перенести на новий ґрунт військовий досвід античності. Як зазначав Ганс Дельбрюк, «...Моріц і Вільгельм Людвіг виявилися якраз підходящими людьми. До того ж вони володіли перед Макіавеллі тією перевагою, що їм не доводилося створювати нову військову організацію, однак вони до цього й не прагнули, – але лише розвивати вже наявну організацію, яка була успадкована ними. Й із дивовижною проникливістю вони розпізнали в античній традиції саме те, що в їхній час могло бути використаним... Оранці, вивчаючи давніх письменників, урахували те значення, яке має набута тривалим навчанням згуртованість для цінності військової частини, і створили, спираючись на античну традицію, нову техніку стройових навчань» [3, с. 109].

Одним із перших нововведень штатгальтера у військовій справі Республіки Сполучених Провінцій стала реформа системи комплектування армії. Він рішуче відмовився від найманства і запровадив у країні рекрутську повинність. До армії призивалися мешканці північних нідерландських провінцій, переважно селяни. Ще античні військові письменники помітили особливу прив'язаність вихідців із села до рідної землі. Грецькі і римські полководці знали, що патріотизм завжди є вагомими чинником мотивації воїна і його стійкості в бою. Моріц Оранський добре засвоїв думку Вегеція: «Почуття честі робить воїна найбільш підходящим, почуття обов'язку, заважаючи втікати, робить його переможцем» [19]. Тобто патріотизм воїнів сприяє військовій дисципліні на полі бою і в мирний час. Виділивши цей елемент античної військової традиції і застосувавши його у своїй практичній діяльності військового реформатора, Моріц Оранський виявився більш прогресивним, аніж Ніколо Макіавеллі та Юст Ліпсій. Проте до нової, по суті, рекрутської системи поповнення війська голландського полководця більшою

мірою підштовхувала важка військово-політична ситуація протистояння потужній іспанській армії наприкінці XVI ст.

Штатгальтер був реалістом і людиною свого часу – часу становлення капіталізму і первинного нагромадження, тому особливо ретельно вивчив питання матеріальних чинників військової дисципліни. На його очах на той час наймогутніша і найдисциплінованіша іспанська армія в Нідерландах раз у раз перетворювалася на анархічний натовп жадібних і жорстоких грабіжників через відсутність належної оплати ратної праці. Якщо платню не видавали іспанським солдатам упродовж тривалого часу, вони бунтували, проганяли своїх командирів, обирали зі свого кола ватажків і розпочинали масовий грабіж місцевого населення. Грабіж і різанина, вчинені іспанськими збунтованими солдатами 4–7 листопада 1576 р. в Антверпені, що увійшли в історію під специфічним терміном «іспанська лють», на ціле століття перетворили цей загальновідомий центр світової торгівлі на заштатне нідерландське містечко [10, с. 329]. Відомий військовий теоретик Моріц Саксонський пізніше проблему матеріального забезпечення вояків тлумачив так: «Якщо платня солдатів і грошове утримання офіцерів не дозволяють їм гідно існувати, тоді в армії будуть служити лише багаті люди, які йдуть туди задля задоволення або через прагнення пригод, або злиденні безсовісні типи, позбавлені бойового духу» [17, с. 37].

Із текстів античних авторів, зокрема Веґеція, Моріц Оранський міг дізнатися про те, наскільки ретельно греки і римляни ставилися до оплати ратної праці воїнів. У Другій книзі трактату Веґеція «Стислий виклад військової справи» йдеться про строге правило, згідно з яким половину коштів, які легіонери отримували з імператорської казни, відкладали в касу підрозділу і там зберігали для воїна, щоб він не витратив їх необачно на нікчемні задоволення. «...Більшість людей, й особливо бідні, витрачають стільки, скільки можуть отримати. Це відкладання грошей вигідне передусім для самих воїнів: оскільки вони утримувалися на державному пайку, то завдяки всім донативам у них наполовину збільшувався їхній табірний пекулій. Потім вояк, котрий знав, що його гроші лежать у табірній касі, не помишляв про дезертирство, більше турбувався про свої знамена і за них у бою бився набагато хоробріше; це цілком відповідає людському характеру – особливо турбуватися про те, у що вкладено його надбання», – писав римський військовий теоретик [19]. Окрім цього,

Веґецій повідомляв про створення в легіоні каси взаємодопомоги; десять мішків із грошима для кожного підрозділу доповнювалися одинадцятим, у якому зберігалися кошти на поховання померлих легіонерів. Через два століття візантійський імператор Маврикій також наголошував у своєму «Стратегіконі»: «(27) У мирний час дисципліну стратіотів підтримують страх і покарання за проступки; під час військового походу їх роблять більш слухняними надії на благодіяння і нагороди» [16, с. 152].

Від часів Моріца Оранського в нідерландській армії було запроваджено непорушний принцип «комодітету», за яким усе забезпечення солдата (платня, продовольчий пайок, частка у здобичі) мусить за будь-яких обставин гарантовано і вчасно видаватися. «Комодітет» дав можливість штатгальтеру Нідерландів утримувати солдатів і взимку за відсутності активних бойових дій, продовжуючи військове навчання і тренування. Моріц Оранський, застосовуючи свої повноваження глави республіки, а також неабиякий дар оратора, зміг переконати депутатів Генеральних штатів – скупуватих купців, цехових майстрів і дворян-підприємців – регулярно оплачувати працю солдатів власного війська. Упродовж наступних років «золотого віку», коли Республіка Сполучених Провінцій перетворилася на світову державу, платня солдатам видавалася строго через кожні 10 днів. У 1620 р. країна була спроможна утримувати постійну армію із 30 тис. піхотинців і 3 600 кавалеристів [14, с. 353].

Завдяки тому, що платня солдатам війська Моріца Оранського видавалася регулярно, у країні виник невідомий для всієї Європи феномен. Міста Республіки Сполучених Провінцій змагалися між собою за право прийняти в себе військовий гарнізон. Нідерландські городяни залюбки приймали на постій у себе солдатів і офіцерів своєї армії, оскільки ті завжди мали при собі гроші. Отже, квартирування військових давало можливість власникам помешкань у містах істотно поліпшити свій матеріальний стан [14, с. 353]. А дисципліна нідерландських вояків була настільки високою, що городяни, у яких квартирували солдати, не боялися ні за своє майно, ні за честь своїх дружин і доньок. Більше того, за словами Ф. Мерінга, акуратна видача платні забезпечила принцам Оранським набагато цінніший «солдатський матеріал, аніж той, що був у їхніх противників» [9, с. 102].

Моріц Оранський як талановитий інтерпретатор античних військових настанов пристосував до потреб реформованої нідерландської армії

ідеї римлян щодо диференційованого підходу до набору рекрутів до армії. Зокрема, у Веґеція можна знайти таке твердження: «...Рибалок, птахоловів, кондитерів, ткачів і всіх, хто, як можна бачити, займався справами, що мали стосунок до жіночих покоїв, я вважаю, слід гнати із табору; навпаки, ковалів, возових майстрів, м'ясників, мисливців за оленями, кабанями слід залучати до військової служби» [19]. Учитель Моріца Юст Ліпсій рекомендував комплектувати військові підрозділи рекрутами з лісових, гірських та приморських регіонів. Він також наголошував на необхідності враховувати професію під час набору до війська. «М'які» професії і сидячий спосіб повсякденної виробничої діяльності, на його думку, роблять із рекрутів поганих воїнів. Міцну серцевину армії Республіки Сполучених Провінцій у період її становлення і перемог над іспанцями завдяки рецепції античних військових традицій становили фізично міцні, швидкі, витривалі і невибагливі вояки, які стали такими завдяки своєму довоєнному фахові.

Важливим нововведенням Моріца Оранського стало військове навчання солдатів у мирний час. Нідерландський реформатор і його соратники переосмислили настанову імператора Льва VI Філософа: «52. Стратіоти, привчені до праці, досягнуть успіху в мужності; ледачі нероби стануть ще більш слабшими. Тому піклуйся про те, щоб не залишати їх у неробстві, але займатися їхнім навчанням...» [7, с. 314]. Детальніше про цей спосіб підтримання військової дисципліни писали античні автори. Так, у розділі VII «Про навчання» свого трактату «Тактики» Еліан наголошував: «На зимових квартирах полководець повинен використовувати час, щоб навчити військо маневрам, необхідним у полі. Вправи займають солдатів і підтримують навички, які вони мають застосувати в день бою. Неробство ослаблює мужність і позбавляє тіло сили. Ми бачили, як найхоробріше військо приходить до занепаду від поблажливості. Людина, яка перебуває в праці, переносить труднощі легко; у тому числі коли знаходиться в поході; якщо замість того, щоб цінувати працю, він байдикував, він шкодує за задоволеннями» [20]. З огляду на це, стройова підготовка стала невід'ємним складником військового повсякдення нідерландської армії. Солдати навчалися виконувати близько 50 команд на полі бою і під час маневрів. Ще 1596 р. соратник Моріца Оранського Іоанн II Нассауський доручив голландському художнику і граверу Якобу де Гейну Молодшому створити малюнки кожного

руху мушкетера, які він виконував для того, щоб зарядити мушкет. Ці рухи вояки мусили натренувати до автоматизму під час стройових навчань. Гравюри художника 1607 р. вийшли окремою книгою. На кожній сторінці художник зобразив відповідний рух вояка, а під малюнком було надруковане слово-команда, після виголошення якої командиром вояк повинен був робити відповідну маніпуляцію. Наприклад, мушкетер мав можливість побачити на гравюрах такі свої дії на полі бою і команди для них: «Підняти мушкет і приготуватися!», «Здійснити постріл!», «Опустити мушкет і підняти сошку!», «Від'єднати гніт!», «Затиснути гніт між пальцями!», «Здути золу із порохової полиці!», «Зарядити мушкет!», «Витягнути шомпол!» та ін. (усього 42). За словами В. Мак-Ніла, «сержант-початківець (або сам новобранець, що навчається) міг своїми очима побачити, як слід виконувати команду» [8, с. 158].

Військові історики схильні вважати, що Моріц Оранський скоріш інтуїтивно, ніж свідомо, збагнув позитивне значення щоденного стройового навчання не лише для підтримання дисципліни і набуття бойових умінь, а й для формування нового особливого стилю військового життя. Реформатор, запроваджуючи муштру, не здогадувався, що, за словами В. Мак-Ніла, «коли група людей постійно здійснює узгоджені мускульні дії, між ними виникає примітивний і досить сильний соціальний зв'язок. Можливо, в основі цього явища лежить той факт, що одночасне застосування основних мускулів породжує відголоски найархаїчніших форм суспільної дії, відомих людству» [8, с. 155]. Завдяки спільній повсякденній, одноманітній і водночас важкій діяльності нідерландська армія із синів сільських бідняків робила справжніх солдатів, наділених військовою гордістю, пунктуальністю і бойовою відвагою. Звісно, цілком викоринити негативні сторони військового побуту, такі як азартні ігри, алкоголь, жінки легкої поведінки, реформаторові не вдалося, але він зміг витіснити їх у сферу позаслужбового часу. Штатгальтер уперше в Європі уклав військовий статут «Звід правил для піхотинців».

Вояки Моріца Оранського системно вивчали фортифікаційну справу, а лопата відтоді стала неодмінним компонентом солдатської амуніції. Штатгальтер привчав своїх солдатів до важких земляних робіт. Взірцем для нього були римські легіонери, які завжди самостійно обносили свої польові табори земляними валами. Більше того, нідерландський полководець наказував своїм воякам окопуватися під час численних облог міст та

фортець з іспанськими гарнізонами. Незважаючи на кпини з боку іспанців, які вважали земляні роботи негідними честі доблесного воїна, солдати Моріца Оранського наполегливо й активно будували земляні укріплення. В. Мак-Ніл писав: «Однак для армій принца Моріса лопата була куди більш могутньою зброєю, ніж шпага або мушкет. Виіривши систему укріплень по зовнішньому периметру, ті, що вели облогу, могли убезпечити себе від нападу сил, що пробивалися на виручку обложеним. Це дало змогу різко знизити рівень утрат; водночас військо Моріса методично відривало укріплення все ближче й ближче – доки штурм не ставав можливим. Облога набула характеру здійснення інженерного проекту, тобто переміщення величезного об'єму ґрунту, а основним заняттям солдатів стала робота з лопатою. Тяжка праця мала ще один позитив, адже припиняла байдикування і розклад, властиві арміям більш ранніх часів, що вели облогу. Принц Моріс не залишав байдикуванню жодного шансу – у вільний від риття час солдати відпрацьовували стройові прийоми» [8, с. 152–153]. Завдяки своїй дисциплінованості, невибагливості і працьовитості вояки Моріца Оранського відтоді мало чим відрізнялися від так званих «марієвих мулів» – вишколених римських легіонерів, про яких писав Плутарх в історичній біографії римського полководця Гая Марія [13, с. 464].

Необхідність систематичного навчання солдатів у мирний час зумовила різке збільшення обов'язків командного складу армії. Окрім командування солдатами в бою, офіцер нідерландської армії мусив бути для них наставником у мирний час. Відповідно, зросла також кількість офіцерів у підрозділах. Так, у роті, склад якої скоротився до 100 військових, було 28 офіцерів й унтер-офіцерів. Варто зазначити, що внаслідок реформ Моріца Оранського обсяг платні всім командирам в нідерландській роті почав дорівнювати платні всього рядового складу цієї ж роти. Командири зобов'язані були навчати підлеглих солдатів марширувати в ногу, повертатися на місці й під час руху, здвоювати ряди, користуватися зброєю на полі бою. Багато уваги приділялося формуванню навичок швидко й правильно вишиковуватися і так само жваво та врізнобіч розходитися. Офіцери навчали солдатів цілими підрозділами здійснювати маневр під час бою. Кожен вояк мусив знати своє місце у строю. Навчити цього мобілізованих вчорашніх селян було вкрай важко, тому Моріц Оранський запровадив навчання офіцерського складу своєї армії.

Спочатку штатгальтер стимулював своїх командирів вступати до університетів, а згодом, у 1619 р., заснував першу в Європі військову академію [8, с. 159]. Тут майбутні командири збройних сил республіки мусили вивчати історію війн, тонкощі військового мистецтва, опанувати математику, геометрію, основи механіки та інженерії. Академія давала майбутнім командирам також знання іноземних мов. Частина офіцерів здобувала військову освіту за рахунок держави. Такий підхід відкривав шлях до армії талановитим представникам нижчих класів. Із часом до академії масово пішли аристократи Нідерландів і сусідніх країн. Серед компетентностей, які здобував в академії майбутній командир, були такі:

- освічений офіцер нідерландської армії був здатен не лише командувати своїм підрозділом на полі бою, а й керувати солдатами під час зведення фортифікаційних споруд, вести з ними тривалу облогу та обороняти фортеці;

- він умів укладати програми стройової підготовки, відшліфувати всі види шиккування, встановлювати відповідні команди для управління підрозділом й узагальнювати це в письмовій формі.

Як військовий реформатор Моріц Оранський особливо прославився своїми нововведеннями в тактиці піхоти. Штатгальтер і його кузен Вільгельм Людвіг Оранський серед античних авторів, які писали про військову справу, найбільше уваги приділили Еліанові. З'ясувалося, що інформація Еліана про македонську фалангу з його трактату «Тактики» є цікавою для командирів підрозділів пікінерів – основного елемента піхоти епохи Ренесансу. Моріц Оранський за підтримки свого соратника адаптував учення Еліана про македонську фалангу до вимог організації бойових дій того часу. Виявився затребуваним в умовах забезпечення дисципліни на полі бою і посилення маневреності перелік вербальних команд, 22 з яких привів у своєму трактаті Еліан. Безсумнівно, нідерландські реформатори не оминули своєю увагою вимоги імператора Льва до воєначальника: «...Слід чітко знати розпорядження, які віддають архонти щодо бойових шиквань, зокрема ті, що стосуються розтягування паратаксії або в ширину, або в довжину, а також її скорочення, тобто стискання до щільності, переміщення її ліворуч і праворуч, видозміни рядів, установавання дистанцій від людини до людини, зміни цих дистанцій шляхом ущільнення і розрідження, зустрічних і тих, що розходяться, рухів, тобто підходів і відходів, розділення стратіотів і розподіл їх по рядах» [7, с. 146].

Увага Моріца Оранського до військово-тактичних елементів македонської фаланги і римського легіону була викликана нагальною потребою успішного протистояння «іспанській терції» – тактичній одиниці війська Іспанської імперії. Упродовж XVI ст. й аж до славнозвісної битви при Рокруа 1643 р. «іспанська терція» вважалася непереможною. Ще під час Італійських війн 1494–1559 рр. іспанський воєначальник Гонсало Фернандес де Кордова задля ефективної боротьби зі швейцарською піхотою і французькими кінними жандармами запровадив новий спосіб бойового шикування [1, с. 164]. Уважається, що він став першим воєначальником, який збагнув потенціал вогнепальної зброї. У складі терції були представлені всі відомі на той час роди війська: пікінери, мечники, аркебузири (згодом мушкетери). Гонсало Фернандес де Кордова добився того, щоб терція стала першою в Європі бойовою тактичною одиницею у складі професійних воїнів-добровольців. Пікінери та аркебузири «іспанської терції» проходили серйозні навчання і тренування, а на полі бою проявляли відмінну стройову дисципліну. Залежно від того, яким був бій і яка кількість вояків брала в ньому участь, «іспанська терція» формувалася в одне або кілька каре. Усередині каре шикувалися щільно один до одного пікінери, причому на зовнішніх боках каре пікінерів були вояки з потужним захисним озброєнням. А перед ними з усіх чотирьох боків шикувалися в кілька рядів вояки з вогнепальною зброєю – аркебузири чи мушкетери (чотири підрозділи по 150–300 стрільців). На початку Тридцятилітньої війни до складу іспанської терції, згідно з королівським указом, входило 12 рот по 250 вояків. У кожній роті було 11 офіцерів разом із помічниками, 90 пікінерів, 60 мушкетерів і 89 аркебузирів. Злагоджена взаємодія аркебузирів і пікінерів під час бою робила «іспанську терцію» непереможною. Наприкінці XVI ст. спочатку іспанський намісник у Нідерландах Олександр Фарнезе, а потім і Моріц Оранський істотно збільшили число вояків із вогнепальною зброєю у бойових підрозділах свого війська.

«Моріц Оранський зміг відібрати пальму першості в іспанській армії, удосконаливши бойові порядки, що дало змогу успішно протистояти іспанській терції. Він ставив війська в шахматному порядку, перемішуючи пікінерів з мушкетерами і кавалерією, яка поступово полегшувала свої обладунки і позбулася ударного списа», – зазначено в книзі українських дослідників з історії війн і війська [5, с. 18]. Бойовий

порядок нідерландської армії, згідно з новими підходами, розчленовувався на дрібніші тактичні одиниці – півполки (батальйони), які склалися з 250 пікінерів і 250 стрільців із вогнепальною зброєю. Тут Моріц Оранський використовував бойовий досвід римських маніпул, оскільки це істотно полегшувало процес навчання і сприяло створенню позитивних умов для стосунків між командирами і солдатами. Командир батальйону з кількістю 500–550 вояків міг управляти підрозділом особисто, подаючи потрібні команди голосом. В. Мак-Ніл писав: «Вони могли гнучко маневрувати на полі бою, зберігаючи скоординованість навіть під час самостійних дій, а команди безперервно надходили від генерала, що управляв ходом битви, до останнього сержанта, який відповідав за кожного солдата свого відділення. На кожному рівні командири (у всякому разі, у теорії) виконували отримані від вищого командування накази, передаючи їх (з усіма необхідними уточненнями і роз'ясненнями) підлеглим» [8, с. 154].

Для бою батальйони шикувалися в десять шеренг, причому пікінери перебували у центрі, а стрільці з аркебуз (пізніше, мушкетів) – на флангах. На марші нідерландська армія рухалася в такому порядку: передовий загін (авангард); головні сили; тиловий загін (ар'єргард). Під час бою авангард переміщався праворуч і ставав правим крилом війська, ар'єргард, відповідно, – лівим крилом. У центрі перебували головні сили. Кожен компонент бойового порядку поділявся на шість менших тактичних одиниць і шикувався в три бойові лінії. Два перші батальйони шикувалися поруч і становили першу лінію. На відстані 100 м від них шикувалися батальйони другої лінії, на 30 м праворуч і ліворуч від флангів батальйонів першої лінії. Батальйони третьої лінії командири шикували за 200 м позаду від другої лінії і в центрі. Новими були також відстані між шеренгами й ширина рядів колони пікінерів. Розосередження військових підрозділів було потрібним для зниження ефективності ворожої артилерії, а також для продуктивної взаємодії під час бою. Фактично Моріц Оранський запровадив окремі елементи лінійної тактики, до якої згодом прийдуть наступні європейські військові теоретики і полководці, зокрема шведський король Густав II Адольф та австрійський воєначальник Раймондо Монтекуколлі. Дисциплінована й мобільна армія Республіки Сполучених Провінцій здобула низку блискучих перемог над іспанським військами. Битва під Ньюпортом 2 липня 1600 р. показала переваги нового війська

і нової тактики [18]. Завдяки взаємодії з артилерією військово-морського флоту, оперативним переміщенням компактних підрозділів піхоти на полі бою і вчасному введенню резервів Моріц Оранський розгромив іспанську армію під командування ерцгерцога Альберта Австрійського.

Висновки. Таким чином, значення Моріца Оранського як військового реформатора й інтерпретатора античного військового мистецтва полягало в тому, що він не імітував римську тактику, а по-новому застосував ті елементи, які відповідали рівню озброєнь Нового часу. Він увів у військове повсякдення нову систему навчання, яка, спираючись на глибокі новітні знання епохи писем-

ної культури, використовувала механізми підсвідомих здібностей людини. Моріц Оранський шляхом переосмислення римського досвіду став основоположником нового військового етосу як простого солдата, так і командира. Замість підрозділів рицарів із цінностями індивідуальної доблесті і васальної відданості Моріц Оранський створив військові одиниці – особливі спільноти із внутрігруповими стандартизованими особистісними відносинами. Батальйони вимуштрованих і дисциплінованих вояків почали здобувати перемоги не менш блискучі і важливі, ніж перемоги рицарів з їхніми ієрархіями феодальних статусів і особистої мужності.

Список літератури:

1. Дюпюи Р.-Э., Дюпюи Т.-Н. Все войны мировой истории по Харперской энциклопедии военной истории. Кн. 3. Санкт-Петербург : Полигон, 2004. 596 с.
2. Гроций Г. О праве войны и мира. Москва : Ладомир, 1994. 868 с.
3. Дельбрюк Г. История военного искусства. Том четвертый. Новое время. Санкт-Петербург : Наука, Ювента, 1997. 367 с.
4. Джонатан И. Израэль. Голландская республика. Ее подъем, величие и падение. 1477–1806. Москва : Клио, 2017. 608 с.
5. Войтович Л., Голубко В. Історія війн і військового мистецтва : у 3-х т. Т. 2 (початок XVI – початок XX ст.). Харків : Фолио, 2018. 976 с.
6. Кудрявцев П.Н. Осада Лейдена. *Сочинения*. Т. 2. Москва : Издание типографии А.А. Карцева, 1887. С. 1–54.
7. Лев VI Мудрый. Тактика Льва / подг. В.В. Кучма ; отв. ред. Н.Д. Барабанов. Санкт-Петербург : Алетейя, 2012. 368 с.
8. Мак-Нил У. В погоне за мощью. Технология, вооруженная сила и общество в XI–XX веках / пер. с англ. Т. Ованнисяна ; предисл. Г. Дерлугьяна ; науч. ред. и послесл. С.А. Нефедова. Москва : Территория будущего, 2008. 456 с.
9. Меринг Ф. Очерки по истории войн и военного искусства. Москва : Военное издательство Народного комиссариата обороны Союза ССР, 1941. 339 с.
10. Мотлей Джон Лотроп. История Нидерландской Революции и Основание Республики Соединенных Провинций. Т. 2. Санкт-Петербург : Яковлев, 1866. 582 с.
11. Макиавелли Н. О военном искусстве. Москва : Государственное военное издательство Наркомата обороны Союза ССР, 1939. 223 с.
12. Новикова О.Э. Политика и этика в эпоху религиозных войн: Юст Липсий (1547–1606) : монография. Москва : РХТУ им. Д.И. Менделеева, 2005. 400 с.
13. Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах. Том первый. Москва : Наука, 1994. 702 с.
14. Разин Е.А. История военного искусства XVI–XVII вв. Санкт-Петербург : Полигон, 1999. 736 с.
15. Свечин А.А. Эволюция военного искусства с древнейших времен до наших дней. Т. I. Москва ; Ленинград : Гос. издательство, 1927. 387 с.
16. Стратегикон Маврикия / изд. подг. В.В. Кучма. Санкт-Петербург : Алетейя, 2004. 256 с.
17. Кейрнс У. Теория военного искусства. Мориц Саксонский. Военные принципы Наполеона / пер. с англ. Л.А. Игоревского. Москва : Центрполиграф, 2009. 255 с.
18. Голландия. Немного истории. Часть 17. Мориц Оранский. URL: <https://www.liveinternet.ru/users/4000579/post214855041> (дата звернення: 10.06.2021).
19. Флавий Вегетий Ренат. Краткое изложение военного дела / пер. С.П. Кондратьева. Publius Flavius Vegetius Renatus. *Epitoma Rei Militaris*. URL: <http://xlegio.ru/sources/vegetius/> (дата звернення: 10.06.2021).
20. Элиан. Тактика. URL: <http://simposium.ru/ru/book/export/html/10030> (дата звернення: 10.06.2021).

Hordiyenko V.V., Hordiyenko H.M. MAURICE OF ORANGE'S MILITARY REFORM AS THE RECEPTION OF ANCIENT MILITARY ART ELEMENTS

The article reveals the influence of the military art traditions of ancient Greece and Rome on the implementation of military reforms in the Dutch Republic by the statesman Maurice of Orange. The socio-economic and political preconditions for the introduction of innovations in the military affairs of the country are analyzed. It is noted that due to the growing interest in ancient culture in the «Northern Renaissance», texts of ancient military historians and writers became available for the social elite. It led to rethinking the military theory of antiquity in the context of qualitative changes in military affairs caused by the proliferation of firearms in late medieval and early modern Europe. The article emphasizes that Niccolo Machiavelli initiated this process continued by the Dutch intellectuals Hugo Grotius and Just Lipsius. It is stated that Justus Lipsius, as a military-political thinker and teacher of Maurice of Orange, instilled in the young statesman of the Dutch Republic an interest in the ancient military heritage. The paper shows that the Dutch reformer's appeal to the ancient art of war took place against the background of rising infantry fighting importance and the reduced role of heavily armed cavalry, as well as the dominance of the Spanish tactical unit – the «Spanish Third». We describe the reception of ancient principles of military discipline in the army everyday life of the Dutch armed forces. The paper reveals the peculiarities of the statesman's application of the recruiting system of military units and his use of the instructions by Elian, Vegetius, and Leo VI the Philosopher. We also focus on the embodiment of the Roman principles of military training and combat training in the conditions of the early modern European army. It is proved that the use of military-tactical elements of the Macedonian phalanx by Maurice of Orange was caused by the need for a successful confrontation with the «Spanish third» and led to the beginnings of linear tactics formation in the military affairs of Europe.

Key words: military reform, Maurice of Orange, military art, «Spanish third», linear tactics.